

Jászay Tamás

Nem a mítoszra

SIRENOS FESZTIVÁL, VILNIUS

Négy nap, hat előadás – ez bizony kevés ahhoz, hogy a litván színház aktuális trendjeiről érdemben nyilatkozzon a recenzens. Különösen úgy, hogy maguk a vendéglátók voltak kénytelenek elismerni: a Vilniusban hetedik alkalommal megrendezett Sirenos Fesztivál 2010. évi kiadása gyengébbre sikerült, mint a korábbiak – és valószínűleg halványabbra, mint amilyenek a 2011 őszen esedékes nyolcadik alkalom várható. Akkorra ugyanis a világszerte fesztiválról fesztiválra szálló litván sztárrendezők, vagyis a nálunk is ismert Koršunovas és Nekrošius, meg a szintén sokat turnézó Tuminas új szuperprodukciókra készül.

A nemzeti kincsekből azért most is kaptunk egy kevéske, meglehetősen felemás ízelítőt: Tuminas egy teljességgel helyi érdekű, az avatatlán külföldi szemlélő számára alig követhető előadással szerepelt (*Mistras*), míg Koršunovas a bevallottan „work in progress” állapotban lévő *Éjjeli menedékhely*-verziójával mutatta meg, hogy képes újítani és megújulni. A Nekrošius hollétét firtató kérdésekre csak vállvonogatás volt a válasz: a mester valahol külföldön készül következő előadására. (A jelen cikk kizárólag a külföldi szakembereknek összeállított litván *showcase*-ről tudósít. A Sirenos nemzetközi programja papíron is izgalmasabbnak tűnt: Tadashi Suzuki mellett például a Budapesten 2009-ben fellépett Teater NO99-et is meghívták.)

Jobb és rosszabb évadok vetésforgószerűen váltják egymást nálunk is, ott is, önmagában nincs ezen csodálkoznivaló, legfeljebb a szívünk fáj egy kicsit, hogy az igazán nagy durranásról – önhibánkon kívül – lemaradtunk. A beszámoló azonban mégsem a panasz tónusában szándékozik szólni, mivel bizonyos színháznyelv-újítási törekvések így is markánsan körvonalazódtak a Vilniusban töltött napok alatt. Feltűnő például, hogy majd’ mindegyik látott előadás klasszikus színdarabot tekintett kiindulópontjának, vagy ha nem, akkor is olyan emblemikus, széles közönségréteg által ismert személyiségre vagy témára reflektált, ami része a (nem csak, de főleg litván) közös mitológiának.

Ha a magyar színházat (amúgy jogos) panasz éri, hogy nem érdekli a valóság, akkor valami hasonló a mai litván színházról is elmondható lenne. A jelen helyett legfeljebb a nagyon távoli múlt szürreálisba hajló kortársi reflexiója észlelhető a *Mistras* című darabban, amely a litván–lengyel romantika büszkesége, Adam Mickiewicz alakját és környezetét nehezen dekódolható tablókban idézi meg. A kaunasi Drámai Színházban játszott *Ármány és szerelem*, amely a keresztségben itt a *Boldog* címet kapta, állítólag a fiatalok boldogságkereséséről szól, valójában azonban csak hisztérikus alakok ténferegnek céltalanul a letisztult, esztétikus színpadi térben. (Hogy Artūras Areima a legfiatalabb litván rendezőgenerációhoz tartozik, azért megdöbbenő, mert ennyire poros, minden ízében konvencionális előadást ritkán lát az ember – vendéglátóink szerint azonban éppen ebben rejlik a dolog újszerűsége...)

Mások meg, épp ellenkezőleg: konokul ragaszkodnak ahhoz, hogy a személyes véleményük, érzelmeik és megfontolásaik tükröződjenek a nagy, közös témák színrevitelekor. Az ottani „főiskoláról” kikerült és szerződés híján együtt maradt fiatalok (ismerős, ugye?) saját érzéseikről és félelmeikről hitelesen tudnak beszélni egy kétezzer-ötszáz éves mítosz sémáin keresztül (*Antigoné*). A felolvasás és a helyspecifikus színház között félúton lévő – a fesztiválon egy újabb áttétellel videoinstallációként látott – Csehov-parafra-

zis bevallottan az alkotók szubjektív számadásaként, grandiózus emlékezési kísérletként jelent meg (*Cseresznyéskert*). Koršunovas Gorkiján meg átüt a helyi társadalmi viszonyokkal szembeni dühös elégedetlenség: az előadás a nyers, őszinte fogalmazásmódtól lesz igen hatásos. A színvonalas előadások tehát abban is hasonlítottak, hogy a közszájon forgó történetek hűséges felmondása helyett többnyire látványosan maguk mögött hagyták őket és a hozzájuk kapcsolt, létező játékos hagyományait: kifordítva, továbbírva, vitatkozva, provokálva mondtak nemet a mítoszra.

Cseresznyéskert nélkül

Itt van mindjárt egy igazán különleges, és úgy hírlik, a litván kritika által szinte figyelmen kívül

A Cseresznyéskert
Kristian Smeds rendezésében

hagyott produkció, pontosabban a helye. A híres finn rendező, Kristian Smeds jegyezte *Cseresznyés kert*et ugyanis alig néhányszor adták elő a 2009/2010-es évadban válogatott színházi szakemberekből álló közönségnek egy Vilnius közeli nyári lakban és annak kertjében. A próbafolyamatról és az előadásokról kimerítő videodokumentáció készült, s a Sirenoson ezt a filmet mutatták be az érdeklődőknek. A három projektorral vetített film az egykor volt színházi előadástól függetlenül létező, önálló műalkotás (rendezőként Ville Hyvönen és Lennar Laberenz jegyzi), melyről további információk, vetítési időpontok a www.cherryorchard.eu honlapon érhetőek el.

Smeds a *Cseresznyés kert*et bevallottan egy (színház)kutatói program részének tekinti: különös projektjébe a litván színház emblematis, évtizedek óta színpadon lévő nagy alakjai mellett a fiatal tehetségeket is meghívta, hogy találkozásukat megfigyelve-irányítva a színháznak a mai

FENT: Az *Antigoné* Eva Stundžytė rendezésébenLENT: Az *Éjjeli menedékhely* Koršunovas rendezésében

Dmitrij Matvejev felvételei

társadalomban elfoglalt helyéről meditálhassanak játsszók és nézők közösen. A filmből kitűnik: a Vilnius környéki villa és elvadult környezete mindenestül egy távoli, idealizált múltra emlékeztet és emlékezik. A színészek itt egyszerűen nem használhatták profi módon működtetett eszköztárukat: Smeds kérésére az autentikus közegben együtt kellett élniük szerepeikkel, újra meg újra (fel)olvasni Csehov rájuk vonatkozó szövegrészeit, mesélni és gondolkodni magukról és egymásról.

A Ranyevszkáját játszó Virginija Kelmelytė például hosszú távollét után egyenesen Párizsból érkezett a virágzó fák alatt megtartott első olvasópróbára. Fikció és valóság nemcsak az ő alakjában úszott finoman egymásba. Sarlotta Ivanovná a helyi alternatív színjátszás fontos alakja, az egyszemélyes show-iról ismert clown, Benas Šarka játszotta, aki veszélyes mutatványaiiba bevonta a közönséget is. A legmerészebb választás pedig alighanem Firsz kapcsán született: a litván színház egyik legendájaként számon tartott Laimonas Noreika a próbák előtt hunyt el. Az előadásban székét üresen hagyták, egy portréját állították rá, a vénsegesen vén inas sorait pedig más színészek olvasták fel. Az élők és eltávoztak, a jelen és a múlt közötti szakadék felmutatása, egyben megszüntetése alapvető cél volt: a Lopahint játszó Jonas Vaitkus (amúgy elismert litván film- és színházi rendező, Koršunovas egyik mestere) előadást záró monológja közben az épületből Noreika felvételtől szavalt egy verset, a falakat pedig halott litván és külföldi színészek fotói borították. (Az általam 2006-ban szintén Vilniusban látott *Szomorú dalok Európa szívéből* című produkciójában Smeds Szonya Raszkolnyikov iránti szerelmét alakította hasonló mélységgel megélt, megrendítő élménnyé, lásd *SZÍNHÁZ*, 2007. január. Aldona Bendoriūtė most egyébként Varját játszotta.)

A próbafolyamat első néhány hete után kiderült, hogy a profi színészek az intenzív együttlétnék köszönhetően fokozatosan megszabadultak kőszínházi reflexeiktől, és lassan körvonalazódnak kezdtek az első jelenetek. A rendező célja azonban nem egy sokadik *Cseresznyés kert*-értel-

mezés létrehozása volt. Sokkal inkább az izgatta, hogyan lehet egy intim, szabad, inspiratív közegben alkotni, felelősség nélkül kipróbálni ötleteket, éjszaka és reggelekbe nyúlóan beszélgetni színházról, életről, Csehovról. A színházi alkotófolyamat végpontja és egyben halála a bemutató, ami itt az elhúzódó próbaidőszak legkevésbé lényeges elemévé változott: a színésznek és nézőnek egyaránt nem mindennapi tapasztalatot jelentő nagyszabású kísérlet célja a színházi élmény közösségi alapjainak megtisztogatása és napfényre hozása volt.

Antigoné a ringben

Fiatal, energikus, merész, ötletes – ezek a jelzők jutnak először eszembe, ha a Nyitott Kör (Atviras Ratas) elnevezésű, 2006-ban alapított, de máris jegyzett csoport által kiállított *Antigoné* című előadásra gondolok. S hogy mindenki pontosan tisztában legyen azzal, mi is vár rá (vagy inkább hogy mi *nem* vár rá), a szophoklészi cím mögé a csapat bátran odahelyezte a „Nem a mítosz” alcímet és műfaji megjelölést. Az Atviras Ratas négy év alatt nyolc bemutatót készített, s bár *Antigoné*juk otthon

nem kapott túl lelkes kritikákat, a felismerhetően a mi Trafónk vilniusi testvéreként működő befogadó helyszínen, a valahai nyomda, Menü spaustuvė nagytermében lelkes, elkötelezett, nagyjából egyetemista korú közönség várja izgatottan a produkciót. Nem csodálkozom: az előadás, ha első ránézésre nem is feltétlenül róluk, de mindenképpen nekik szól.

Az Eva Stundžytė rendező és négy rátermett színésze által összeállított izgalmas szövegváltozathoz ugyanis éppen az a ma már sokak számára nehezen követhető mitológiai utalásrendszer hiányzik, ami sokakat elriaszt a klasszikus drámák megnézésétől. Változatuk póre, a szó minden értelmében. Négy színész játssza a négy testvért: ma este a ringben Antigoné, Iszméné, Eteoklész és Polüneikész. Az egymás közötti, változatos és meghökkentő összeállításokban lefolytatott meccsek képezik a fenekestül felfogatott történet gerincét. Közismert *bon mot*: Szophoklész olyannak ábrázolta az embereket, amilyenek lenniük kellene, Euripidész pedig olyannak, amilyenek. Ennek fényében mi most egy posztmodern Euripidészt nézünk: terhelt múltú, bizonytalan jelenű (és mi, az utókor már tudjuk: reménytelen jövőjű) tinédzserek civakodnak és harcolnak, szeretnek és gyűlölnek, amíg anyu és apu (és testvér) nincsenek otthon. Az ifjak folytatják az Iokaszténál és Oidipusznál is jóval messzebbre visszanyúló zűrös családi hagyományokat: a kakaskodó fiúk halálos féltékenységebe lazán szövődik a homoerotikus szál, a Szophoklésznál már halott Polüneikész itt szerelmes Antigonéba, és így tovább.

Az előadás szövege mintha csak a mítoszban meglévő-beleképzelhető üres helyeket töltötte volna fel, a benne rejlő lehetőségeket gondolva tovább. Az utódok, vagyis a gyerekek, azaz a mi mai szemszögünkéből. Az üres fekete tér közepén elkerített rész: négy magas oszlopra helyezett reflektor a négy sarkon, kötél köti össze őket. Ketrec, börtön, játszótér, mindennapos küzdelmek csupasz helyszíne. Lenyűgözően trenírozott fiatal testek – ha visszagondolunk, mondjuk, Korszunovas *Szentiván-éji álmójára*, azt hihetnők, ez a litván színház egyik megkülönböztető jegye – ütköznek és csapódnak egymáshoz, miközben a duók, triók kíméletlen harcát a kívül maradt(ak) figyel(i), a kísérő csellista pedig érzékeny aláfestést kínál. Részvétellel és félelemmel bámulom az újkori barbárokat.

A bennünk élő Gorkij

Nyers és vad játék folyik az Oskaras Korszunovas Színház második emeleti próbatermében is. A legfontosabb vilniusi élményem kapcsán azonban kénytelen vagyok a legóvatosabban fogalmazni. Az október eleji állapot amolyan öszpróba volt (a végül október 22-én lezajlott bemutató időpontját akkor még ki sem tűzték), s a bemutatón készült fotókat nézve világos, hogy jelentős változások követték. Korszunovas „régimódi” színházcsináló: saját embereivel, saját színházában nincs bemutatókényszere, a működéséhez szükséges pénz jó részét pedig köztudottan nagyszámú külföldi fellépésén szerzi meg. Az *Éjjeli menedékhellyel* amúgy már „próbálkozott”: 2009 őszén az Oslói Nemzeti Színházban norvég színészekkel rendezte meg a darabot, de saját bevallása szerint elégedetlen volt az eredménnyel.

„Akkor a hatalmas színpad, az adott kor rekonstrukciója és bizonyos fokig az elbizakodottság megakadályozott minket abban, hogy felmutassuk azt a humanizmust, amelyről Gorkij darabja szól” – írta a rendező a mostani előadás bevezetőjeként.

A norvég produkcióhoz nem volt szerencsém, de a litván változatot látva világos, mire gondolt a művész, s amit ott hiányolt, itt megteremtődni látszott. Az elnyújtott téglalap alakú, szinte teljesen üres próbaterem közepén egyetlen hosszú asztal, mögötte a színészek. Mi szó szerint karnyújtásnyi közelségben ülünk, a színészek már beléptünkör mélyen a szemünkbe néznek. Nem olcsó provokáció ez, kivételes, „haladó” színházakból ismerős az érzés: kíváncsian, érdeklődve firkézik a tekintetünket, arcukon lágy mosoly és önirónia. Szemrebbenés nélkül addig néznek, amíg a gyengébb (általában a néző) le nem süti a szemét, s akkor aztán jöhet a következő delikvens – mivel legfeljebb ötvenen lehetünk a teremben, jut idő mindenkire. A jó értelemben vett civilség és a professzionális színészet, ha úgy tetszik, a valóság és a fikció határán imbolygunk már az elhúzódo nyitó képben is.

Az asztalon – az általam látott próbán – jelzesszerű kellékek: poharak, üvegek, ropi és gyümölcsle. Valami végtelenül szomorú zsúr feszült résztvevői lesznek a játszó, ahol mindenkiből kitornek addigi frusztrációi, elfojtásai, ahol egyre emeltebb hangon teszik szóvá egymás kicsinyességeit és hazugságait, ahol egyre veszélyesebb mentális és fizikai játszmák zajlanak. A Korszunovas által kitűzött cél szerint a színészeknek, először a társulat alapítása óta, laboratóriumi körülmények között, szigorúan és kizárólag önmagukból építkezve kellett dolgozniuk, s a munkában Gorkij szövege csak végső esetben jelenthetett segítséget: csak akkor hangzik el, amikor a játszó úgy érzi, hogy el kell hangoznia. A cselekmény nem érdekli őket (a csontra húzott változatban mégis remekül követhető), az alig hetvenperces előadás így lesz kivételes összpontosítást igénylő színészi tréning, melynek tétje, hogy a színész személyisége és az eljátszandó, papíron létező idegen közötti kapcsolatról töprengjen. (S aligha véletlen, hogy az *Éjjeli menedékhelyen* a Budapesten is bemutatott *Hamlet* próbái közben már elkezdtek dolgozni: a nálunk kissé értetlenül fogadott előadás a színházcsinálás alapjaira kérdezett rá akkor, amikor egy színházi öltöző tükörlabirintusába képzelte a dán királyfi történetét.)

És persze kivételes „edzés” ez az elkényelmesedett nézőnek is. Nincs menedék és nincs menekülés: az irritálóan szűk térben a lámpák végig égnek, minket is megvilágítanak, a hazugságoknak, a tettetésnek egyszerűen nem jut hely egyik oldalon sem. A testi közelség, a brutális fizikai akciók, a teljes nyíltsággal vállalt, az általam látott alkalommal még sokszor valóban vérre menő konfliktusok egyedülálló színházi élménnyé avatják az estét. Hogy Korszunovas színészei lenyűgöző fizikai-szellemi kondícióban vannak, azt mint a rendező munkásságát régóta figyelemmel kísérő kritikus eddig is tudtam. Azzal a fajta lecsupaszított, expresszív stílussal, végletes, „színházon túli színházzal”, amit ezúttal alkalmaz, azonban még nem volt alkalmam találkozni.

A cikk megírását a Nemzeti Kulturális Alap támogatása tette lehetővé.